

УДК 811.111'25'42=161.2

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2020-80-1-1>

«КУЛЬТУРНИЙ ПЕРЕВОРОТ» ЯК АКТУАЛЬНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Абдуллаєва А. Ф.

*студентка II курсу магістратури факультету іноземної філології та соціальних комунікацій
Сумський державний університет
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна
orcid.org/0000-0002-9339-6774
alya_abdullayeva@ukr.net*

Баранова С. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Сумський державний університет
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна
orcid.org/0000-0001-9425-9774
s.baranova@gf.sumdu.edu.ua*

Ключові слова:

культурологічний підхід до перекладу, форенізація, доместикація, okazіоналізм, ератив, безеквівалентна лексика, лакуна.

У статті розглянуто культурологічний підхід до перекладу в контексті теорії «культурного перевороту» як актуального напрямку розвитку художнього перекладу. Визначено історію виникнення та сутність поняття «культурний переворот», який прогнозовано набуває визначального значення для перекладознавства в новому столітті. З'ясовано, що нині переклад дедалі частіше розглядається як явище не стільки лінгвістичне, як культурне. Багатогранний культурологічний підхід до художнього перекладу зумовлений зміщенням акценту в розумінні тексту, який почали розглядати не тільки як джерело лінгвістичних даних, але і як базову одиницю комунікації, індивідуальну лінгвістичну реалізацію мовної системи, нерозривно пов'язану з розумовою діяльністю.

У статті також з'ясовані практичні аспекти застосування культурологічного підходу до подолання таких складнощів перекладу художнього тексту, як безеквівалентна лексика, культурно специфічні реалії та лакуни, власні назви, okazіоналізми та еративи. Зокрема, у статті розглядаються перекладацькі стратегії форенізації та доместикації як провідні підходи до відтворення культурно зумовлених елементів англomовного художнього тексту українською мовою. З'ясовано, що на доцільність використання однієї із цих перекладацьких стратегій впливають особливості самого тексту художнього твору, а також рівень національно специфічного, культурно зумовленого забарвлення твору. Стратегія доместикації використовується порівняно рідше за стратегію форенізації та вимагає від перекладача вищого рівня фонових знань, майстерності та творчого підходу. Визначено, що питання культурної або прагматичної адаптації вихідних текстів до реалій культури мови перекладу, яка передбачається в контексті стратегії доместикації, залишається нині неоднозначним питанням та викликає безліч дискусій у перекладознавчих колах. У статті порушується питання необхідності узагальнення сучасних підходів до використання доместикації як стратегії перекладу безеквівалентних одиниць англomовного художнього дискурсу.

“CULTURAL TURN” AS A CURRENT DIRECTION OF THE LITERARY TRANSLATION DEVELOPMENT

Abdullaieva A. F.

*Master Student at the Faculty of Foreign Philology and Social Communications
Sumy State University
Rimsky-Korsakov str., 2, Sumy, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9339-6774
alya_abdullayeva@ukr.net*

Baranova S. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Germanic Philology Department
Sumy State University
Rimsky-Korsakov str., 2, Sumy, Ukraine
orcid.org/0000 0001 9425 9774
s.baranova@gf.sumdu.edu.ua*

Key words: *culturological approach to translation, forenization, domestication, occasionalism, erative, non-equivalent vocabulary, lacuna.*

The article considers the culturological approach to translation in the context of the theory of “cultural turn” as an actual direction of development of literary translation. The history of the origin and essence of the “cultural revolution” is determined, which is predicted to become decisive for translation studies in the new century. It is found out that today translation is increasingly seen not only as a linguistic phenomenon, but also as a cultural one. The multifaceted culturological approach to literary translation is caused by a shift in emphasis in the understanding of the text, which began to be considered not only as a source of linguistic data, but also as a basic unit of communication, individual linguistic realization of the language system.

The article also clarifies the practical aspects of applying a culturological approach to the translation of such complexities of literary text translation as non-equivalent vocabulary, culturally specific realities and lacunas, proper names, occasionalisms and eratives. In particular, the article considers the translation strategies of forenization and domestication as the leading approaches to the reproduction of culturally conditioned elements of the English literary text in the Ukrainian language. It is found out that the expediency of using one of these translation strategies is influenced by the peculiarities of the text of the literary work, as well as the level of national-specific colouring of the work. The domestication strategy is used relatively less frequently than the forenization strategy and requires a higher level of background knowledge, skill and creativity from the translator. It is determined that the issue of cultural adaptation of source texts to the realities of the culture of the target language, which is envisaged in the context of the strategy of domestication, remains ambiguous today and causes a lot of discussion in translation circles. The article raises the question of the need to generalize modern approaches to the use of domestication as a strategy for translating non-equivalent units of English-language literary discourse.

Постановка проблеми. Художній переклад – один із найдавніших видів перекладацької діяльності людини. Це складний і багатогранний процес, який становить окремий тип літературної творчості. Нині спостерігається бурхливий розвиток перекладознавчої науки, пов'язаний із процесами глобалізації, активного діалогу культур та ін. З огляду на це теорія та практика перекладу постійно стикається з новими проблемами й викликами та потребує актуалізації відповідно до сучасних реалій та вимог.

Проблеми художнього перекладу вивчаються не тільки в лінгвістиці, залучаються інші галузі наукового знання, такі як психологія, психолінгвістика, методика викладання іноземних мов, лінгвокультурологія тощо. Такий багатогранний підхід викликаний певним зміщенням акценту у вивченні тексту: його стали розглядати не тільки як джерело лінгвістичних даних, але і як базову одиницю комунікації, індивідуальну лінгвістичну реалізацію мовної системи, яка нерозривно пов'язана з розумовою діяльністю.

Окрім того, переклад дедалі частіше розглядається як явище не стільки лінгвістичне, скільки культурне. Сучасне перекладознавство та художній переклад зокрема нині переживають своєрідну «культурну революцію». Нове осмислення сутності і природи перекладу отримало назву «культурний поворот» у теорії перекладу, який можна вважати сучасним і актуальним підходом до переосмислення художнього перекладу з огляду на виклики сучасності. Цей сучасний підхід до перекладу цілком відповідає назві нового «культурологічного» напрямку, який прогнозовано стане визначальним для перекладознавства в новому столітті.

Мета статті полягає у вивченні явища культурного перевороту як актуального напрямку розвитку художнього перекладу, її завдання пов'язані зі з'ясуванням особливостей відтворення культурних контекстів у переході від оригіналу до перекладу, застосування стратегій форенізації та доместикації.

Предмет та об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження виступає художній переклад, тоді як його предмет – особливості застосування «культурного перевороту» як нового підходу до осмислення сутності та природи міжмовних трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Явище «культурного перевороту» (cultural turn) в сучасній теорії перекладу розглядається як зміщення акцентів у вивченні перекладу на його культурні аспекти [2]. У рамках культурологічного підходу національна література як головний об'єкт художнього перекладу розглядається як своєрідна «літературна система», яка створюється та існує в певному середовищі, що формується соціальною системою і культурною системою. Всі три згадані системи відкриті та взаємодіють одна з одною [9, с. 14].

Крім того, перекладна література в сукупності також трактується як особлива система всередині

системи національної літератури і взаємодіє з нею у двосторонньому порядку. Уявлення про літературу як про систему впливає з теорії полісистем, суть якої зводиться до того, що література як система існує в історичній, соціальній та культурній системах певної аудиторії читачів і взаємодіє з ними. Так формується уявлення про багатосистемну модель, тобто «полісистему» [8, с. 202].

Особливу складність у досягненні еквівалентного та адекватного перекладу становлять безеквівалентні одиниці. С. Влахов та С. Флорін визначають безеквівалентну лексику як «одиниці, що не мають із тих або інших причин лексичних відповідників у мові перекладу» [1, с. 43]. В.Н. Комісаров означає безеквівалентну лексику як «одиниці вихідної мови, які не мають регулярних відповідників у мові перекладу» [3, с. 147–148].

Особливе місце в системі безеквівалентної лексики художнього перекладу займають лакуни. За визначенням С.О. Швачко та Т.О. Анохіної, лакуни – це семантичний вакуум, який є чинним у модусах мови, мовлення і мовленнєвої поведінки, це семантичні пустоти та відмінності, є зворотною стороною ідентифікації, чинником пізнавального процесу та подолання інформаційного вакууму [5, с. 5]. З точки зору З.Д. Попової та Й.А. Стерніна, лакуна – це відсутність лексичної одиниці в одній мові за її наявності в іншій. Ці автори підкреслюють, що головною особливістю лакун є те, що вони виникають у процесі спілкування, контакту двох культур [4, с. 15].

Саме лакуни становлять національно-культурний зміст тексту вихідної мови і є складністю етносемантичного рівня, яку реципієнтові доводиться долати в міжкультурній комунікації. При цьому завдання полягає в збереженні і передачі етнокультурної своєрідності для досягнення адекватного перекладу.

Основоположники культурологічного напрямку в перекладознавстві С. Басснетт і А. Лефевр виділили нову одиницю перекладу: «neither the word, nor the text, but the culture becomes the operational “unit” of translation» – «ні слово, ні текст, а культура стає операціональною одиницею перекладу» (переклад – А.Ф.) [6, с. 8]. Це поняття визначене на основі «культурного повороту» і ще раз свідчить про прагнення вчених привернути увагу дослідників і перекладачів до культурологічних і лінгвокультурних явищ у перекладі.

Теорія культурного перевороту претендує на радикальну трансформацію уявлення про задачі перекладу, прагнучи поставити застарілі уявлення про нього з «ніг на голову», що означає зміну об'єкта діяльності перекладознавства. С. Басснетт та А. Лефевр стверджують, що перекладознавство існує не для того, щоб готувати перекладачів, а для того, щоб вивчати процеси міжкультурної взаємодії [6, с. 19; 7, с. 6], а також вивчати, що відбувається з текстами, коли вони опиняються в новому

культурному контексті, так само як і швидко змінювані моделі міжкультурної взаємодії в сучасному світі.

Концепція накладення культурних контекстів у процесі перекладу дає змогу перекладачам і аналітикам виділяти в оригіналі фрагменти найбільшої розбіжності, які треба нівелювати у процесі перекладу. Однак нівелювання культурних розбіжностей – не абстрактне поняття, адже за ним стоять цілком конкретні перекладацькі рішення. У сучасній теорії художнього перекладу сформульовані дві основні стратегії – «форенізація» та «доместикація» (від англ. domestication and foreignization), або ж «відчуження» та «одомашнення».

Терміни «форенізація» та «доместикація» були введені в теорію перекладу дослідником Л. Венуті, який вважав: “All translation is fundamentally domestication and is really initiated in the domestic culture” – «Будь-який переклад, по суті, є доместикацією, або «одомашненням» (тобто адаптацією тексту оригіналу до культури мови перекладу), в якій він і ініціюється» (переклад – А.Ф.) [11, с. 240–244].

Зокрема, працюючи над перекладом безеквівалентних одиниць / лакун художнього тексту, перекладач може обрати стратегію доместикації оригіналу, тобто заміни іноземних елементів у тексті на елементи приймаючої культури, а може застосовувати стратегію форенізації, тобто збереження національного компонента і колориту, навіть якщо при цьому він “deliberately breaks target conventions by retaining something of the foreignness of the original” – «навмисно порушує норми приймаючої культури» (переклад – А.Ф.) [10, с. 22]. Вибір способу адаптації тексту оригіналу визначається відповідно до традиції, що домінує в приймаючій культурі.

Розглянемо приклади застосування стратегій форенізації та доместикації як практичних аспектів реалізації теорії «культурного перевороту» в художньому перекладі. Форенізація (відчуження) як спосіб перекладу реалій передбачає заміну літер чи звуків вихідної реалії звуками або літерами мови перекладу, внаслідок чого в перекладі утворюється запозичення. Відповідно, стратегія форенізації реалізується переважно через транскодування (транслітерацію або транскрипцію) вихідного слова.

Одним із найпростіших прикладів стратегії форенізації може слугувати транскодування реалії *mister* як *містер* в україномовному перекладі. Такий переклад можна вважати еквівалентним, оскільки він розкриває «чужу» національність героя для читача перекладу та, окрім того, вказує на англійське його походження (так само, як збереження аналогічних реалій інших мов буде ідентифікувати відповідні національності – *сеньйор* для іспанської, *месье* для французької, *герр* або *фрау* для німецької тощо). Відповідним прийомом доместикації (одомашнення) звертання як національно-специфічної реалії буде використання українського відповідника *пан/пані*, наприклад:

Mrs. Dursley fell asleep quickly but Mr. Dursley lay awake, turning it all over in his mind.

Місіс Дурслі швидко заснула, а от містер Дурслі ще довго міркував над тим усім (переклад В. Морозова).

Пані Дурсль швидко заснула, а от пан Дурсль ще довго не спав, розмірковуючи над тим усім (переклад – А.Ф.).

Наш варіант перекладу використовує стратегію доместикації, що робить текст художнього твору близьким до українських реалій. Натомість у перекладі цього твору В. Морозова використана стратегія форенізації. Доцільність використання тієї чи іншої стратегії залежить від контексту твору (його сюжету, тематики, основної ідеї, мовних та стилістичних особливостей). Оскільки серія книг про Гаррі Поттера містить безліч вказівок на Великобританію (географічні назви, інші національно специфічні реалії), більш актуальною є стратегія форенізації, яка дасть змогу зберегти національну специфіку тексту.

В окремих випадках використання стратегії доместикації може стати ефективним засобом еквівалентного та адекватного перекладу художнього тексту. Однією з особливостей художнього твору, зокрема, є використання еративів – навмисних помилок у словах для досягнення певного стилістичного ефекту. У творах Дж.К. Роулінг прикладом еративу англійської мови є мовлення персонажа Гегріда, яке спеціально спотворене авторкою таким чином, щоб наголосити на неосвіченості цього героя. Переклад еративів українською мовою – складна задача, тому В. Морозов передає цю особливість мовлення персонажа твору за допомогою стратегії доместикації, наприклад:

1) *Las' time I saw you, you was only a baby / Вос-танньо, коли тебе видів, ти був немовлетком* (переклад В. Морозова);

2) *Ah, shut up, Dursley, yeh great prune / Дурслі, ти б си помовчав, старий придурку!* (переклад В. Морозова);

3) *True, I haven't introduced meself / Справді, я й не назвавси* (переклад В. Морозова).

В оригіналі мовлення персонажа нагадує різновид лондонського просторіччя – кокні. Щоб передати цю стилістичну характеристику художнього тексту, перекладач використовує функціональний аналог як прийом одомашнення тексту – вдається до використання українських діалектизмів (*видіти, си*) та діалектної вимови (*востанньо, немовлетко, назвавси*).

Стратегії відчуження/одомашнення використовуються й у процесі перекладу оказіоналізмів у художньому тексті. Часто в текстах художньої літератури використовуються промовисті імена, стилістична функція яких – натякнути читачеві на характерні риси того чи іншого героя вже через його ім'я та прізвище. Транслітерування таких імен як засіб форенізації не є адекватним перекладом, адже не передає основну його функцію.

Приклад можемо спостерігати у перекладі українською мовою романів Дж.К. Роулінг. Так, промовиста назва шкільного факультету *Slithering* походить від англ. *slither* – «повзти, ковзати». Це слово використовується для позначення руху змії, а тому назва містить пряму вказівку на змію як символ цього факультету. У перекладах В. Морозова використовується транслітерування цієї назви – *Слизерин*. При цьому втрачається семантична та стилістичні функції промовистого імені. Одомашнення ж цієї назви передбачає мовленнєву творчість перекладача. Найбільш доцільним способом доместикації цієї промовистої назви вважаємо варіант перекладу *Повзерін*, де за основу взяте українське слово «повзти», що має зв'язок з англійською етимологією цієї назви.

Висновки і перспективи подальших розробок. Аналіз сучасних підходів та актуальних проблем художнього перекладу показав, що відкритим питанням нині є явище «культурного перевороту» у сфері художнього перекладу, яке передбачає використання стратегій доместикації та форенізації культурно маркованих елементів художнього тексту, включаючи лакуни, реалії, промовисті імена та оказіоналізми, еративи тощо. Проблема узагальнення підходу до використання стратегії доместикації безеквівалентних одиниць художніх текстів є вагомою, оскільки прийом форенізації не завжди здатний створити адекватний та еквівалентний переклад. Натомість доместикація як приклад мовленнєвої творчості перекладача нині викликає багато дискусій та часто піддається критиці. Саме тому перспективою подальших досліджень може стати вивчення прийомів та особливостей використання стратегії доместикації в процесі перекладу безеквівалентних одиниць англійського художнього дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. С. 18–93.
2. Кокунова Ю.В. Актуальные вопросы теории художественного перевода (на материале работ западных ученых). URL: <http://www.alba-translating.ru/index.php/ru/articles/2012/kokunova.html>
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Курс лекций. Москва : ЭТС, 2000. 192 с.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. Воронеж, 2003. 60 с.
5. Швачко С.О. Чинники лакунарності у модах мови, мовленні та мовленнєвій поведінці. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 6(331). С. 5–11.
6. Bassnett S. Culture and Translation. *A Companion to Translation Studies*. Toronto : Multilingual Matters Ltd., 2007. P. 13–23.
7. Bassnett S. and Lefevere A. (eds). Translation, History and Culture. London and New York : Pinter, 1990. 133 p.
8. Even-Zohar I. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. *In Venuti, Lawrence. The Translation Studies Reader (2nd Edition)*. New York : Routledge, 2000. P. 199–204.
9. Lefevere A. Translating Literature: Practice and Theory in a Comparative Literature Context. New York : The Modern Language Association of America, 1992. 165 p.
10. Shuttleworth M. & Cowie M. Dictionary of translation studies. Manchester : St Jerome, 1997. 112 p.
11. Venuti L. Strategies of translation. *Routledge encyclopedia of translation studies*. London : Routledge, 1998. P. 240–244.

REFERENCES

1. Vlakhov, S., Floryn, S. (1980) Neperevodymoe v perevode [Untranslatable in translation]. Moscow: International relationships, P. 18–93.
2. Kokunova, Y.V. (2012) Aktualnye voprosy teorii hudozhestvennogo perevoda (na materiale rabot zapadnyh uchenykh) [Topical issues of the theory of literary translation (case study of the works of Western scientists)]. URL: <http://www.alba-translating.ru/index.php/ru/articles/2012/kokunova.html>
3. Komissarov, V.N. (2000) Sovremennoe perevodovedenie [Modern translation studies]. Moscow: ETS.
4. Popova, Z.D., Sternin, I.A. (2003) Yazyk i nacionalnaya kartina mira [Language and national picture of the world]. Voronezh.
5. Shvachko, S.O. (2016) Chynnyky lakunarnosti u modusakh movy, movlenni ta movlennievii povedyntsi [Factors of lacunarity in modes of speech, speech and speech behavior]. *Scientific Bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University*, № 6 (331), P. 5–11.
6. Bassnett, S. (2007) Culture and Translation. *A Companion to Translation Studies*. Toronto: Multilingual Matters Ltd., P. 13-23.
7. Bassnett, S., & Lefevere, A. (eds). (1990) Translation, History and Culture. London and New York: Pinter.
8. Even-Zohar, I. (2000) The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. *In Venuti, Lawrence. The Translation Studies Reader (2nd Edition)*. New York: Routledge, P. 199–204.
9. Lefevere, A. (1992) Translating Literature: Practice and Theory in a Comparative Literature Context. New York: The Modern Language Association of America.
10. Shuttleworth, M., & Cowie, M. (1997) Dictionary of translation studies. Manchester: St Jerome.
11. Venuti, L. (1998) Strategies of translation. *Routledge encyclopedia of translation studies*. London: Routledge, P. 240–244.